

Opponensi vélemény

Rebrus Péter

A fonológiai mintázatok paradigmaticus alapjai

című akadémiai doktori értekezéséről

Az értekezés Rebrus Péter évtizedek óta vasszorgalommal folytatott, következetesen magas színvonalú, igen jelentős erudícióról árulkodó munkásságának jelenlegi csúcspontját jelentő, annak összefoglalását és rendszerezését elénk táró monográfia, amely a szerző korábbi, egyedül, illetve igen gyakran társszerzőkkel írt számos kitűnő tanulmányának szerteágazó eredményeit foglalja koherens keretbe, az ott előadottakat számos tekintetben továbbgondolva. Az értekezés rövid bevezetésből, hat számozott fejezetből és egy, a szerző tíz legfontosabb tézisének felsoroló összefoglalásból áll, s hasznos függelékek és igen terjedelmes irodalomjegyzék teszik teljessé.

A bevezető fejezet (7–17. oldal) nem más, mint a holisztikus szemléletű, paradigmaalapú, analógiára támaszkodó (*top-down*) morfológiai/morfofonológiai leírás valóságos manifesztója, amelyben a szerző hitet tesz az ilyen leírások magasabbrendűsége mellett, szembeállítva őket a hagyományosabb, szabály-, illetve megszorításalapú, a lexikon és a nyelvtan szétválasztását hirdető, a szóalakokat morfémákra szegmentáló és a mögöttes alakok több-kevesebb absztraktságát is megengedő, bemenet-kimenet leképezést feltételező (*bottom-up*) leírásokkal, amelyek a huszadik század különféle, elsősorban generatív indíttatású nyelvészeti iskoláit jellemezték. Ehhez képest első pillantásra meglepőnek tűnhet, hogy az értekezés szinte egyfolytában a szóalakok szegmentálásáról, ezen belül is kitüntetetten az úgynevezett kötőhangzók viselkedéséről szól, pedig a szerző korábbi munkáiban már nem egy ízben kifejtette, hogy kötőhangzók márpedig nincsenek, egy holisztikus leírásban ezekre semmi szükség, mint ahogy morfémákra vagy szótagszerkezetre sem (ezért az értekezésben úgy beszél az alakok szótagszerkezetéről, hogy magát a *szótagszerkezet* terminust aggályosan kerüli, nem úgy, mint a *kötőhangzó*, *nyitótő*, *morféma*, *toldalékalternáns* és hasonló terminusokat). Voltaképpen tövekről és toldalékokról sem szabadna beszélni egy holisztikus leírásban, mégis az értekezésben mindvégig ezekről esik szó, és maguk az állítólag egészen kezelt szóalakok is rendre kötőjelekkel tagolva, szegmentáltan jelennek meg a leírásokban. Jobban belegondolva azonban nincs itt ellentmondás mégsem: a szerző, talán az olvasó iránti udvariasságból, mindvégig olyan fogalmakat használ eszmefuttatásai során, amelyeket nemhogy a generativista indíttatású, de még a hagyományos iskolai nyelvtanokon nevelkedett olvasó is könnyűszerrel követni tud. Ahogy meg is jegyzi a 12. oldalon, „Az egészen elméletekben a tő- és toldalékallomorfia esetén az alakok közötti hasonlóság a kezdő-, illetve végszekvenciák részleges azonosságában nyilvánul meg (lásd Rebrus–Törkenczy 2008), ezek interakciója más hasonlóságokkal és fonológiai általánosításokkal eredményezi a komplex felszíni mintázatokat. A leírás megkönnyítése érdekében azonban a tanulmányban használunk olyan hagyományos segédfogalmakat, mint tő vagy toldalék, ezek határa, allomorfia, morf. Fontos azonban, hogy ezeket rövidítéseként fogjuk használni, és nem alapfogalmakként. Ez megtehető, mivel ezek a levezetett fogalmak mind reprodukálhatók egy hasonlóságon alapuló analógiás megközelítésben annak hátrányai nélkül.” Megjegyzendő azonban, hogy ezzel a szerző nemcsak az olvasó dolgát könnyíti meg, hanem a sajátját is: nehéz elképzelni, hogyan lett volna az értekezésben bemutatott lenyűgöző mennyiségű adat és megfigyelés bemutatása lehetséges ezeknek a „segédfogalmaknak”, és különösen a kötőhangzók fogalmának a használata nélkül.

Az első fejezet **A tövek és toldalékok csoportjai** címet viseli (18–45. oldal). Itt először is megismerhetjük az értekezés célkitűzéseit (1.1), amelyeknek ismertetése során a szerző röviden újra megismétli az egészsleges szemlélet előnyeit. Ezután részletesen ismerteti az értekezésben felhasznált terminológiát és jelöléseket (1.2), majd összefoglalja az alapvető tő- és toldalék-típusokat (1.3). Itt először is definiálja a *kötőhangzó* terminust (bár az egészsleges szemlélet szempontjából ilyesmire voltaképpen nincs szükség, amit korábban az egészsleges megközelítés egyik előnyeként sorolt fel a szerző): „a tő és a toldalék határán álló magánhangzó, amely a szabad tőalakban nem jelentkezik, a szóban forgó toldalékkal ellátott egyes – de nem az összes – alakban viszont igen” (figyeljük meg, hogy a definíció enyhén agrammatikus; jobba tehető így: „a tő és a toldalék határán álló magánhangzó, amely a szabad tőalakban nem jelentkezik, a szóban forgó toldalékkal ellátott egyes alakokban – de nem az összesben – viszont igen”). Ezután (néhány példát követően) kissé szükségtelenül hozzáteszi, hogy „hasonlóan kötőhangzó a tárgyeset jelölőjének (ACC) és a múlt időjelnek (PRT) a magánhangzója, még akkor is, ha ezek egyes esetekben tövégi mássalhangzó után nem jelennek meg, pl. *kar-t* (vs. *szám-ot*), *bír-t* (vs. *híz-ott*).” Ez fontos tulajdonsága ugyan az ACC és a PRT morfémajának, szemben például a PL morfémajával, de nem mond ellent a fenti általános definíciónak, tehát a „még akkor is” kitétel indokolatlan. Ezután számba veszi a kötőhangzó jelenléte vs. hiánya által definiált alapvető tőtípusokat, illetve az ezekre vonatkozó fonológiai és alaktani korlátozásokat, valamint az ugyanígy definiált főbb toldaléktípusokat. A fejezet következő alpontja a tövégi mássalhangzó–semmi váltakozás különféle eseteit (1.4), majd a *bokor* / *bokr-ok* típusú névszói hangkivetést veszi szemügyre (1.5). Végül a fejezet a szintetikus és analitikus toldaléktípusok (1.6), illetve a névszói szintetikus toldalékok egyedi viselkedésének (1.7) tárgyalásával zárul. A fejezetről összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a magyar morfofonológiának jórészt eddig is ismert tényeit foglalja össze, különös tekintettel a kötőhangzók viselkedésére, ám a szerző mindezeket az ismert tényeket a dolgozat későbbi fejezeteiben tárgyalandókra tekintettel, saját későbbi elemzéseit és osztályozásait megelőlegező módon foglalja össze, kiváló táblázatokban szemléltetve őket, és számos apró, részletkérdésekre vonatkozó megfigyeléssel gazdagítja a tárgyalásukat, tehát mindez már itt is a szerző saját és részben újszerű eredményének tekinthető.

A második fejezet címe **Kvázianalitikus toldalékok** (46–57. oldal). Itt a szerző az igei toldalékolást vizsgálja, és megállapítja, hogy a szintetikus és az analitikus toldalékolástípus „között” szükség van egy újabb típusra, amelyet kvázianalitikusnak nevez. (Ha jól tudom, ez a terminus és maga a típus elkülönítése eredetileg is Rebrus Pétertől származik, tehát ha nem is új eredmény az értekezésben, mindenesetre a szerző saját eredménye.) Először az igei toldaléktípusok (2.1) részletesebb áttekintésére, majd az igei tőváltakozások leírására (2.2) kerül sor. Ezután a szerző rátér a graduális mintázatokra (2.3), amihez először is felállít egy ún. analiticitási sorrendet (2.3.1): „A tő- és a toldaléktípusok *sorrendjét* meghatározó fő elv az, hogy az ugyanolyan CV-mintákat mutató paradigmacellák egymás mellé kerüljenek: az **azonos minták** függőlegesen és vízszintesen **szomszédos cellákban** helyezkedjenek el. Ez a szomszédossági feltétel a különböző típusokba sorolt (azaz eltérő paradigmacellákba tartozó) alakok közötti **analógiás kapcsolatokat** modellezi, egyfajta topológiát definiál a teljes paradigmatis rendszeren: az azonos CV-mintát mutató alakok prozodikusan közelebb állnak egymáshoz (erősebb analógiás kapcsolat van közöttük), mint a különbözőek” (51. old.). „Az oszlopok így létrejövő sorrendje nyelvészetiileg úgy értelmezhető, mint a **toldalékok analiticitási sorrendje**: a baloldali legkevésbé analitikustól a jobboldali leginkább analitikusig (az [S] szintetikus toldaléktípustól az [A] analitikus toldaléktípusig) helyezkednek el” (52. old.). Ez addig, amíg csak három tőtípusunk (0, 1, 2, azaz V, C, CC) és három toldaléktípusunk van (S, Q, A), viszonylag triviálisnak tűnik; ám ahogy a későbbiekben kiderül, az oszlopok és a sorok szaporodásával ez az általános minta továbbra is megmarad, és a jellegzetes Rebrus-féle lépcsőzetes elrendezések egyre bonyolultabb fajtáit eredményezi, miközben az alapelv változatlan

marad. Ezután kerül sor maguknak a graduális mintázatoknak a leírására (2.3.2), pontosabban annak eléggé absztrakt tárgyalására, hogy hogyan lehet/célszerű az ilyen graduális mintázatot leírni.

A harmadik fejezet címe: **Múlt idő** (58–77. oldal). Itt először is definiálja a múlt idő „fokait” (3.1); maga a terminus Daniel Abondolo (1988) leleménye, míg az elemzés jórészt Trón–Rebrus (2005) nevezetes tanulmányán alapul. Érdekes, hogy az időjel *-t/-tt* váltakozásával egyáltalán nem foglalkozik a szerző, figyelmét a kötőhangzó jelenlétének/hiányának szabályszerűségeire korlátozza. Első megfigyelése az, hogy az ún. nem-bázis múlt idejű alakok (azaz az olyan alakok, amelyekben a múlt idő jelét valamilyen más toldalék követi) erősen hasonlítanak a kvázianalitikus toldalékot tartalmazó szóalakokra (3.2). Ezzel szemben a bázis múlt idejű alakok, legalábbis a ii. fok esetében, nem a kvázianalitikus, hanem a szintetikus toldalékolású alakokra hasonlítanak. Ezzel egy újabb lépcsőzetes mintázat létezésére derül fény. Ezután a múlt idő és a töváltakozások összefüggéseinek tárgyalására (3.3), majd a főszabály alóli kivételek számbavételére (3.4) kerül sor. Ezen belül rendre a *t*-végű igeformák (3.4.1), a *d*-végű igeformák (3.4.2), valamint az egyedi múlt idők és a többi minta összevetése (3.4.3) kerül a figyelem középpontjába. Legfontosabb megállapításai közül megemlítem a következőket: Azt, hogy az érintett igeformák melyik típusba tartoznak, komplex alaktani, fonológiai és nyelvhasználati tényezők befolyásolják. Ezek fontossági sorrendben a tö morfológiai felépítése (pl. monomorfemikus-e, illetve ha nem, akkor milyen képzőt tartalmaz), a tö szótagszáma (egytagú vagy több szótagos), és egytagú tö esetében a gyakoriság (ez utóbbit nyelvhasználati tényezőnek szokás tekinteni). Mindebből következőleg az egytagú *Vt*-tövek és a gyakori *Cd*-tövek esetében eltérnek egymástól a PRT+ és a Q alakok, tehát a releváns toldaléktípusok száma immár ötre emelkedett. A 3. fejezetet záró alfejezetben (3.5) megismerkedhetünk a kategoriális gradualitás fogalmával és kezelésének módjával/módjaival. Ez az alfejezet meglehetősen kilóg az értekezés szövetéből: hirtelen eltávolodunk a konkrét nyelvi adatoktól és a lépcsőzetes táblázatok absztrakt formális tárgyalása képezi az alfejezet tárgyát.

A negyedik fejezet a **Variáció és defektivitás** címet viseli (78–132. oldal). Itt a szerző a paradigmikus szabályosságoktól eltérő jelenségekkel foglalkozik. Az ilyen nem-kanonikus morfológiai jelenségek közé tartozik az, ha egy-egy paradigmacellában több különböző (CV-szerkezetű) alak szerepel (*overabundance*), ilyenkor az alakok között *ingadozás* áll fenn, illetve a *defektivitás* (paradigmatikus hiány), amikor az adott paradigmacella üres, nem tölthető ki jólformált szóalakkal. Az első alfejezet (4.1) az ikes hangkivető igeformákkal foglalkozik (pl. *ugrik*, *hangzik*, *romlik*), és megállapítja, hogy ezek kvázianalitikus alakjai esetén nagymértékű ingadozás tapasztalható, gyakran szabad váltakozással a két lehetséges alak között, de legtöbbször beszélőtől függő preferenciákkal. Erre a jelenségre a szerző igen meggyőző analógiás magyarázatot ad. Kifejti, hogy itt a kijelentő mód egyes szám harmadik személyű alapalak (pl. *fürd-ik*) és az analitikus alakok (pl. *fürd-het*) az *analógiás források*, és a kvázianalitikus alakok (pl. *fürd-enek* és *fürd-nek*) képezik az *analógiás célt*. Az analógia jelen esetben abban nyilvánul meg, hogy a források CV-mintája megjelenik a célok CV-mintájában. A rendszeres ingadozás oka az egymásnak ellentmondó analógiás források létezése. Ezután a szerző rátér az ellenkező esetre: a defektív igeformákra (4.2). Az igeformák fonotaktikájának általános áttekintése után felsorol hatvan-egynéhány olyan igeformát, amelyeknek analitikus alakjai nem léteznek, abban az értelemben, hogy ezeket az alakokat a beszélők túlnyomó része nem hozza létre (pl. *zajlik*, *csömörlik*, *fénylik*, *rémlik*; az ilyen igeformák legnagyobb része ikes, de vannak iktelenek is: *kétli*, *sínyli*). A hiányok motivációjára térve kifejti, hogy ezt a jelenséget *fonotaktikailag motivált defektivitásnak* nevezhetjük, mivel nagyrészt azokat az eseteket fedi le, ahol a létrejövő hármas mássalhangzó-kapcsolat univerzálisan rendkívül jelölt és nemigen fordul elő a magyarban sem, legalábbis az igei alakokban (pl. **csukl-hat*, **vedl-ve*, **kétl-d*, **habz-hat*, **(be)fellegz-ve*,

**patagz-va*). Hozzáteszi ugyanakkor, hogy a fonotaktikai okokra való visszavezetés sohasem lehet teljes, három okból sem. Először is, előfordulnak olyan CC-k, amelyek defektív és nem defektív tövégeken is állnak (pl. *ajz-hat* és *?%fajz-hat*; *vonz-va* és *%burjánz-va*, *ajánl-hat* és **özönl-het*). Tehát a paradigmatis hiány oka nem minden beszélőnél és nem minden tövég esetén a CCC kapcsolat elérhetetlensége. Másodsor, a defektív és a hangkivető tőtípusok közötti különbség lexikálisan meghatározott, mivel minden olyan CC, amely előfordul defektív tövek végén, előfordul hangkivető tövekben is: például a *varázsol* hangkivető, a *parázslík* defektív, pedig mindkét tö *-zsl-* kapcsolatra végződik. Végül harmadsor: a *j*-vel kezdődő analitikus toldalékok viselkedése alapján a szerző megállapítja, hogy a fonotaktikai motiváció nem magyarázza a paradigmatis hiány minden esetét. Például a *csuklik* ige harmadik személyű felszólító alakja, ha létezne, **csukljon* [ʃukjon] lehetne, ami semmilyen fonotaktikai megszorításba nem ütközik, ahogy a létező *csukjon* alak is mutatja. Azonban elmulasztja leutni a kínálkozó magas labdát, hogy talán éppen a potenciálisan homofón *csukjon* alaknak tudható be, hogy a *csuklik* ilyen alakja nem használatos. Ezután még külön kitér a két nevezetes iktelen defektív ige, a *sínyli* és a *kétli* esetére. Végül meggyőző módon cáfolja azt az irodalomban felbukkanó, de téves magyarázatot, amely szerint a defektivitás oka funkcionális, vagyis hogy azért nem léteznek az ilyen igeik szóban forgó alakjai, mert nincsen rájuk szükség.

Ugyanezen fejezet egy későbbi alpontjában (4.2.4) a szerző azt a kérdést járja körül, hogy vajon mi tartja fenn a defektív ige defektivitását, miért olyan stabil ez az állapot. Ennek keretében kifejti, hogy általános javító folyamat mindig létezik, tehát nincs olyan, hogy valamit sehogy se lehetne kifejezni. Az ún. nem konvencionizált javító folyamatok mindig rendelkezésre állnak, vagyis a körülírás mindig lehetséges opció. De vannak konvencionizált javító folyamatok is, mégpedig morfológiai, morfofonológiai és fonológiai stratégiák egyaránt. Csakhogy a lehetséges fonológiai/morfofonológiai javító stratégiák mind a tőtípus megváltoztatásával járn(ná)ak, és az ilyen paradigmatis átsorolás nem lehet általános javító folyamat, mert a paradigmatizáció általános elveibe ütközik. Márpedig ennek az átsorolásnak mindig konzervatívnak és lokálisnak kell lennie; ha ezek nem teljesíthetők, a defektivitás fennmarad. (Később, az *Allomorfa és defektivitás* című 4.6. alpontban a szerző még egyszer, részletesebben összefoglalja és rendszerezi mindazt, amit a 4.2.4. alpontban egyszer már elmondott a lehetséges javító stratégiákról.)

A 4.3. alfejezetben a szerző visszatér a múlt idő alakjaira, ezúttal ezen belül az ingadozás eseteire. A 4.4. alpontban pedig a rendszeres ingadozás és az analógia összefüggésére kerít sort, arra a végkövetkeztetésre jutva, hogy „a tö- és toldaléktípusok nem jósolhatók meg az allomorfo hangalakjából, ezért a típusok lexikálisan kódolt osztályok. Ezen osztályok az alakok paradigmatis viselkedésén alapulnak, azaz a típusok különbségei paradigmatis különbségek” (107. oldal). A 4.5. alpontban az *sz*-tövek viselkedését elemzi a szerző. Itt kiválóan láthatjuk, hogy minél kisebb, minél különlegesebben viselkedő tőtípusról van szó, az analógiás magyarázatok és általában a holisztikus szemlélet annál inkább elemében van. Erre szokták azt mondani ennek a felfogásnak az ellenzői, hogy az analógiás/holisztikus megoldások olyannyira jók a kivételesek kezelésében, hogy a szabályosabb, nagyobb osztályokat érintő általános jelenségeket is kivételesként kezelik, vagyis olyan kivételes (egyedi) esetekként, amelyek (mintegy véletlenül) az esetek túlnyomó többségét kitevő, ilyenformán szabályos eseteknek látszanak, ezért akár szabályokkal is leírhatók (lennének). Megítélés kérdése, hogy ez az analógiás leírások előnyének vagy hátrányának számít-e.

Az ötödik fejezet címe: **A gradualitás okai és következményei** (133–178. oldal). Itt a szerző, kissé (újra) eltávolodva a konkrét nyelvi tényektől és adatoktól, az eddigi megfontolásai elméleti háttérét és gyakorlati és elméleti következményeit vizsgálja. Megnézi, hogy mi lehet a

motivációja a graduális mintázat ennyire gyakori megjelenésének és hogy az ingadozás hogyan függ össze a graduális mintázattal. Ezután újra bemutatja az eddig tárgyalt mintákat a lehető legáltalánosabb szinten, illetve egyre részletesebb leírást alkalmazva egyre több tö- és toldaléktípust feltételezve. Ezt kiegészíti további részmintázatokkal, amelyekben az eredeti gradualitás jelenik meg újra és újra. Megvizsgálja, hogy a paradigmarendszer mely pontjain lehet nagy eséllyel variábilis viselkedést találni, és hogy ez milyen összefüggésben van a graduális mintákkal. Végül kitér arra a kérdésre is, hogy a mintázatok változásai milyen következménnyel járhatnak egy esetleges diakrón elemzésre.

A hatodik fejezet **A toldaléktípusok csoportjai** címet viseli (179–206. oldal). A szintetikus, a szuperszintetikus és a hiperszintetikus toldalékok csoportjait, valamint a múlt idő és a tárgyeset toldalékait, az ún. mássalhangzó-érzékeny toldalékokat összefoglalóan a szintetikusféle toldalékok, míg a kvázianalitikus, az analitikus és a szuperanalitikus toldalékokat az analitikusféle toldalékok csoportjába vonja össze, megállapítva, hogy a szintetikusféle toldalékok általában fonológiailag szabályosak, viszont morfológiailag szabálytalanok lehetnek, míg az analitikusféle toldalékok morfológiailag szabályosak szoktak lenni, azonban fonológiailag szabálytalanok is lehetnek. Az összefoglaló (95) táblázat (*Alternációk és az őket kiváltó toldaléktípusok*) alapján megállapítja, hogy a toldaléktípusok és az alternációk közötti fokozatos különbség implikációs (*szubszumpciós*) szerkezetet takar: ha egy toldalék kivált egy konkrét alternációt, akkor a nála kevésbé analitikus toldalékok is nagy eséllyel kiváltják, míg ha egy toldalék nem váltja ki az adott alternációt, akkor a nála analitikusabb toldalékok sem fogják kiváltani. A toldalékok analiticitási sorrendjén túl (amit a táblázatbeli oszlopok mutatnak) ez a mintázat az alternációk (és egyéb formális vonások) általánosságai sorrendjét is megmutatja (a táblázatbeli sorok révén): minél lejjebb van a táblázatban egy alternációtípus vagy tulajdonság, tehát minél több toldaléktípusra jellemző, annál általánosabb.

A fejezet további részében a szerző kitér a számnevek „proliferáló” mintázataira (6.2), valamint a graduális mintázatba nem teljesen besorolható elemekre (6.3), ezen belül az egyedi toldalékokra (6.3.1), amelyek a (95) ábrán megadott valamelyik implikációt megsértik (nem-konzekvens viselkedésű toldalékok, például a melléknévképző *-i*), vagy amelyeknek olyan egyedi vagy hiányos a megjelenési környezetük, hogy nem lehet belőlük megállapítani a toldalék típusát (speciális disztribúciójú toldalékok, például a birtoktöbbsítés *-i* jelölője vagy a töcsonkító ill. nem töcsonkító templatikus toldalékok), továbbá az egyedi névszói tövekre (6.3.2), köztük a plurale tantumokra, valamint az olyanokra, ahol egy viszonylag szabályosan viselkedő tőalternáció valamely tőnél csak szórványosan jelentkezik, és az egyedi igei tövekre (6.3.3), mint amilyenek a *van*, a *jön* vagy a *megy*, illetve a *v*-vel bővülő igék (*lő*, *nő*, *sző* stb.).

A disszertációt záró, számozatlan **Összefoglalás (tézisek)** című részben (207–213. oldal) a szerző tíz pontban foglalja össze a morfofonológiai jelenségek paradigmaalapú vizsgálata során nyert eredményeit. Az 1. és 2. pont a minták gradualitásáról, a 3. az alakok közötti variációról, a 4. az ezzel kapcsolatban álló defektivitásról szól. Az 5. és 6. pont a mintázatok komplexitását, a 7. és 8. ennek a nyelvi leírásban való következményeit taglalja. A 9. és 10. pont témája a toldalékolási típusok vizsgálata általános nyelvészeti szempontból, illetve a magyar morfofonológia részletes tanulmányozása révén. A téziseket nem idézem fel egyenként, csak összefoglalóan megállapítom, hogy mindegyiket elfogadom a szerző saját és eredeti eredményeként.

Részletekre vonatkozó megjegyzések, kérdések:

(i) A 15–16. oldalon ezt olvashatjuk: „az atomisztikus nyelvtenban elterjedt »antiharmonikus« tulajdonság (...) nem érvényes absztrakció a holisztikus modellben: a *sírnak*, *sírról*, *sírról*,

sírok, sírunk, sírotok stb. alakokban a hátsó harmonikus toldalék nem a tövek tulajdonsága, hanem a teljes szóalaké mint konstrukcióé. Ezeknek az alakoknak a közös vonása, hogy hátsó toldalékalternánsokat tartalmaznak: a *sír* szabad alaknak (illetve a *tőnek* mint morfémának) önmagában nincs ilyen, a felszínen kimutatható tulajdonsága (ezért ez a tulajdonság nem társítható a csupasz tőhöz), hanem az a toldalékolt alakok tulajdonságából adódik, és így az a szóban forgó paradigma (azaz a teljes ragozási sor) tulajdonsága. Másképpen fogalmazva, ezek a hátsó toldalékalternánsokat tartalmazó alakok antiharmonikusak, mert így toldalékoljuk őket, ilyen módon memorizálódtak, és nem azért, mert absztrakt „tövéket” valamilyen absztrakt „hátsó” tulajdonsággal megjelöljük. (Ez a memorizáció nyilvánvalóan nem egyenként, hanem egyes gyakoribb alakokban testesül meg, és ezek révén az összes releváns alakra kiterjed.)” Ez az eszmefuttatás többé-kevésbé helytálló, de nem következik belőle, hogy az „antiharmonikus” tulajdonság ne lenne érvényes ebben a modellben. Sőt, még az se sokkal több, mint csűrészavarás, hogy az antiharmonikuság a paradigma tulajdonsága, nem a paradigmában érintett tőé. A *sír* tőre éppen azért mondhatjuk, hogy antiharmonikus tő, mivel hátsó toldalékokat felmutató paradigmája van. Megjegyzem, hogy az értekezés szerzőjének egy társszerzőkkel írt, megjelenés előtt álló cikke ezt mondja a kérdésről: „Monosyllabic stems containing *i* or *í* are often, those containing *é* are rarely, antiharmonic, which means that they are followed by the back-vowelled alternant of harmonically variant suffixes (e.g., *šír-nak* ‘grave-DAT’, *cél-nak* ‘goal-’ vs. harmonic *hír-nek* ‘news-’, *tél-nek* ‘winter-’). This is a lexical property of stems. Since an antiharmonic stem may only contain a front unrounded vowel, antiharmony creates weakly disharmonic word forms. Although phonetically weakly disharmonic, we do not take such vowel sequences to be disharmonic, since the suffix follows the harmonic class of the antiharmonic stem.” Vagyis a paradigma nem lehet antiharmonikus, csakis a tő lehet az, ami pontosan azt jelenti, hogy a paradigmájában hátulsó toldalékalternánsok szerepelnek. **Kérdés:** jól értem-e, hogy a szerző időközben revideálta azt a nézetét, hogy nem az ilyen tövek, hanem az őket tartalmazó paradigmák azok, amelyek antiharmonikusnak mondhatók?

(ii) A 38. oldalon ezt olvashatjuk: „Az, hogy melyik lexéma stabil VC tőtípusú és melyik váltakozó VC~CC tőtípusú, a hangalakból **nem jósolható meg**, ezt mutatja (...) a *szurony-on* vs. *torny-on* vs. *szörny-ön* (...) hármast”. Ezzel szemben egy ide kapcsolódó lábjegyzetben ez áll: „Bár a tőtípus a mássalhangzókból számos esetben **megjósolható** (...), és így kevés olyan minimálpárt lehet találni, mint a stabil CC *sark* ‘pólus’ vs. hangkivető *sarok* ‘szöglet’ vagy ‘testrészt’, vagy olyan közel minimális párt, mint a stabil VC *öröm* (*öröm-ünk*) vs. hangkivető *köröm* (*körm-ünk*). Ez azonban nem jelenti azt, hogy a váltakozást a mai nyelvben ne tartanánk lexikálisnak.” **Kérdés:** akkor tehát most megjósolható vagy nem megjósolható a hangkivetés? – A kérdéskört tovább bonyolítja egy későbbi lábjegyzet. A 160. oldalon lévő 173. lábjegyzet szerint: „a *sark-ig* alak jelentheti a *SARK*, de szubsztenderden jelentheti a *SAROK* lexéma terminativusát is.” Igaz, hogy például ez: *elementem a sarkig* valóban szubsztenderd lenne, de nem igazán gyakori (ha létezik egyáltalán), viszont: *sarkig kitárta az ablakot*: ebben mi a szubsztenderd? Pedig nem a *sark* ‘pólus’, hanem a *sarok* ‘ajtónak, ablakszárnyak a forgástengelyhez közel fekvő része’ van benne. Tehát még az sem teljesen igaz, hogy a *SAROK* lexéma egyértelműen és teljes mértékben hangkivető lenne. Vagy lehet, hogy három különböző *SAROK* lexéma van, ‘szöglet’, ‘testrészt’ és ‘nyílászáró része’ értelemben?

(iii) A 119. oldalon ezt olvassuk: „Ennélfogva a legnépesebb [...] csoportban – amelybe tartozó tövek a képző miatt a *-kVd* vagy a *-pVd*, illetve a *-gVd* szekvenciákat tartalmazzák – a *d*-tőváltozat nem lehet hangkivető, mert a magánhangzó nélküli tőváltozatnak *kd* (pl. *mosakodik*, *veszekedik*), illetve *pd* (pl. *gyarapodik*, *telepedik*) vagy *gd* (pl. *nyugodik*, *öregedik*) mássalhangzó-kapcsolatokat kellene tartalmaznia, ezek viszont monomorfemikus (igei) alakokon belül nem megengedettek. **Ezért** az ilyen igeik gyakran nem váltakozó tövék és nem

sz-tövek, azaz a stabil VC-tőtípusba tartoznak (pl. *bizakodik*, **bizakszik*).” Itt logikai bukfenec van, elsősorban az utolsó mondat *ezért* szava miatt. **Kérdés:** komolyan állítja a szerző, hogy pl. a **bizakszik* alak *azért* nem létezik, mert monomorfemikus igékben nincs *-kd-* kapcsolat? Hiszen a teljesen párhuzamos *mosakodik* és *veszekedik* mellett igenis létezik *mosakszik* és *veszekszik*; akkor mi magyarázza azt, hogy a *bizakodik* mellett nincs **bizakszik*? Lehet, hogy semmi sem magyarázza, vagyis véletlen, de az egészen biztos, hogy a monomorfemikus *-kd-* kapcsolatok hiánya teljesen ártatlan a dologban.

(iv) A 146. oldalon ez áll alulról a 8. sorban: „A legtöbb magánhangzóvégű melléknévi tő nyitó, de a nyitás lehetősége, illetve kötelező volta számos tényezőn múlik. Tővégi zárt magánhangzók esetén gyakori a nyitás, amely általában variálódik [olv.: fakultatív], ha a tő monomorfemikus (pl. *sűrű-(e)k/n*, *lassú-(a)k/n*, *zsugori-(a)k/n*), és általában kötelező, ha a tő képzett (*pest-iek*, *rég-i-es*, (*barna*) *haj-ú-ak* stb.)” Ennek a megállapításnak a *sűrű-(e)k/n*, *lassú-(a)k/n* alakokra vonatkozó része erősen túlegyszerősített, hiszen inkább *sűrűek*, mint %*sűrűk*, de inkább *sűrűn*, mint %*sűrűen*, továbbá inkább *lassúak*, mint %*lassúk*, és se %*lassúan*, se %*lassún*, hanem leginkább *lassan* (legalábbis nálam). A 156. oldal 6. sorában a szerző visszatér a témára: „Az *ú/ü*-törlés a lexéma tulajdonsága, de nem egy, hanem kétféle ilyen váltakozó V~C tőtípus van: az egyik, amely a [többes számú alakokon] kívül az összes említett toldaléknál a C-tőváltozatot mutatja (pl. *lass-an*, *lass-abb*, *lass-ít*, *lass-ul*), és egy másik, amely csak [az *-ít* képző] esetén tartalmazza a C-tőváltozatot (*sűrű-en*, *sűrű-bb* vs. *sűr-ít*)” – ez is túlságosan le van egyszerűsítve. Vö. *sűrűn* ’gyakran (pl. előfordul) / egymástól kis távolságra (pl. írja a sorokat)’ vs. *sűrűen* ’sűrű módon/sűrű állapotban’; és *sűrít* (pl. tejet, járatokat, mondanivalót stb.) vs. *sűrűsít* ’sűrűvé tesz’ (ez utóbbi talán a *sűrűsödik* analógiás nyomására). A produktív változat talán a *sűrűen* és a *sűrűsít*, de sokkal gyakoribb és régebbi (ha korlátozott használatú is) a *sűrűn* ill. a *sűrít*. Egyébként a (79a)-ban már a szerző maga is azt írja, hogy *sűrű(e)n*. **Kérdés:** szóval akkor mi itt pontosan a helyzet?

(v) A 157. oldal 10. sorában ez áll: „A módhatározói (...) *-n* toldalék viszont a kötőhangzó megjelenésében konzekvens” – hát, nem éppen. Az imént említett *sűrűn* mellett ennek ellenkezőjéről tanúskodnak a *karcsún*, *keserűn*, *savanyún*, *epedőn* alakok (lehet, hogy ezek kissé ódivatúak, de azért léteznek); valamint számos olyan alak, mit *forrón*, *olcsón*, *bordón*, *bárgyún*, *gagyin* stb. Például nem mindegy, hogy keserűn (cukor nélkül) vagy keserűen (elkeseredetten) iszom a kávémat. És akkor még nem is vettük figyelembe az ingadozó eseteket: ezek már önmagukban is elegendőek ahhoz, hogy a kötőhangzó megjelenése ne legyen konzekvensnek mondható. **Kérdés:** hogyan értsük pontosan az idézett kijelentést?

(vi) A 202. oldal 4. sorában a *jöjj*, *jössz*, *lődd*, *jött* stb. alakokban megfigyelhető geminációval kapcsolatban arról értesülünk, hogy „A *j* esetén szó végén gyakori a gemináció (*jöjj*, %*lő[jj]*), ami így nem approximánsként, hanem zöngés palatális réshangként, azaz [j:]-ként realizálódik.” **Kérdés:** ezt az utóbbit (tehát a zöngés palatális réshangként való, azaz súrlódási zörejt tartalmazó megvalósítást, különösen annak kizárólagos voltát) vajon honnan veszi a szerző? A magam részéről nem hiszem, hogy ez igaz lenne, és tudomásom szerint még soha senki nem is állította, de természetesen meg kellene vizsgálni a kérdést eszközfonetikai módszerekkel.

(vii) Az értekezés végén felsorolt tézisek között a 6. tézisben ezt olvashatjuk: „Még a legkomplexebb graduális minta esetén is a vizsgált szempontból releváns váltakozások (tőtípusok) száma az exponensek (toldalékok) számának legfeljebb kétszerese lehet (beleértve az ingadozó típusokat).” **Kérdés:** miért? Kérem, hogy a szerző vezesse ezt le.

(viii) A 9. tételben pedig (212. old. 16. sor) ez áll: „A toldalékoknak a graduális mintázat által adott sorrendje úgy tekinthető, mint egy olyan skála, amelynek két végpontja a szintetikus, illetve az analitikus toldaléktípus.” **Kérdés:** ha ez a két végpont, akkor hol helyezkednek el a hiper- és szuperszintetikus, illetve a különféle szuperanalitikus toldalékok? A skálán kívül? (Gondolom, a szerző itt a szintetikus*féle* és az analitikus*féle* toldaléktípusokra kívánt utalni. Jól gondolom?)

Mindezek alapján (és a kritikus megjegyzések dacára) az értekezés nyilvános vitára bocsátását és a szerzőnek az MTA doktora cím odaítélését a lehető legmelegebben támogatom és javaslom.

Budapest, 2024. augusztus 6.

Siptár Péter DSc
nyugalmazott egyetemi tanár
volt tudományos tanácsadó